

Lykia Olympos'unda Bir Restitüsyon Denemesi

Zeliha DEMİREL GÖKALP – Şener YILDIRIM*

Olympos kenti, Anadolu'nun güneybatısında, antik kaynaklarda Lykia olarak anılan bölgede, Antalya'nın 80 km. güneyinde ve Toros dağlarının kıyıya dik indiği bir yerde bulunmaktadır (Res. 1). Kent, Olympos Çayı'nın (Akçay) oluşturduğu derin bir vadi içinde yer almaktadır. Olympos Çayı, Antik Dönem'de olduğu gibi günümüzde de kenti ikiye bölmektedir¹ (Res. 2).

Olympos kentinde tespit edilen Hellenistik duvarlar, yazıtlar², kentin 5 km. uzağındaki İ.Ö. 4. yy.'a ait Lykia kaya mezarları³, Çıralı'ya inen yolun kenarında bir tepe üzerinde yer alan ve ilk yerleşimi Hellenistik Dönem'e tarihlenen Göktaş Kalesi⁴ ve geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen sikkeler⁵, Olympos'un en erken İ.Ö. 2. yy.'da ve çevresinin en erken İ.Ö. 4. yy.'da var olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca, Musa Dağı'ndaki yerleşim⁶

---

* Yrd. Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir.
E-posta: zdgokalp@anadolu.edu.tr

Şener Yıldırım, Anadolu Üniversitesi, Uydur ve Uzay Bilimleri Araştırma Enstitüsü, Eskişehir.
E-posta: seneryildirim@anadolu.edu.tr

Bu çalışma, "The Ancient City of Olympos And an Early Byzantine Church" başlığı altında, Dublin'de 15-16 Mayıs 2008 tarihinde gerçekleştirilen "II. Postgraduate Forum: Sailing to Byzantium"da bildiri olarak sunulmuştur. Makalenin konusunu oluşturan yapıyı yayınlamamıza izin verdiği ve sonsuz desteği için Prof. Dr. Y. Uçkan'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca mimari çizimlerdeki katkılarından dolayı Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Lisans öğrencilerinden M. C. Uzun ve S. Kılıç'a teşekkür ederiz.

- ¹ B. Y. Olcay Uçkan v.d., Lykia'da Bir Korsan Kenti Olympos (2006) 24, 28.
- ² B. İplikçioğlu, "Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları 2004", AST 23 (2006) 220.
- ³ N. Çevik, "New Rock-Cut Tombs at Etenna and the Rock-Cut Tomb Tradition in Southern Anatolia", AnatSt 53, 2003, 109.
- ⁴ B. Y. Olcay Uçkan - Y. Mergen - E. Uğurlu, "Olympos Antik Kenti 2005 Yılı Yüzey Araştırması", Anmed, 4, 2006, 127.
- ⁵ Kentin kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte Olympos İ.Ö. 168-78 yıllarında bastığı Lykia Birliği sikkeleri ile tarih sahnesinde ilk kez görülür. Sikkeler kentin Lykia Birliği ile de bağlantısını en kesin gösteren delillerdir. Sikkeler için; H. A. Troxell, The Coinage of the Lycian League (1982) 32-33; H. von Aulock, Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Lykien 10 (1964) Lev. 143, Nr. 4374, 4576; A. Diler, "Olympos ve Hephaistio'da Kült Kalıntıları Üzerine Bir Ön Araştırma", AST 7 (1988) 107-108. Ayrıca Strabon'un, İ.Ö. 104'de yaşadığı sanılan Artemidoros'tan aktararak anlattığı bilgilere göre, Olympos Lykia Birliği'nde üç oy hakkına sahip 6 şehirden biridir; Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, A. Pekman (çev.) (1993) 192; P. E. Laurent, An Introduction the Study of Ancient Geography (1830) 187.
- ⁶ Olympos kent topografyası için önem taşıyan Musa Dağı, Olympos'un hemen güneyinde yer alan Sepet Dağı'nın 568 m. yüksekliğe ulaşmasıyla bu ismi alır. Yerleşimin etrafı sur duvarları ve kuleler ile çevrilmiştir. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yapıların bulunduğu kentin güneyinde Hellenistik ve Roma Dönemi mezarları da bulunur; Uçkan - Mergen - Uğurlu 2006, 129-131; A. Diler, "Lykia Olympos Dağı'nda Bir Ön Araştırma", TürkAD 19, 1991, 161-169.

Hellenistik Dönem’de Olympos ile bağlantılı olabilir.⁷ Olympos bu yerleşimin limanı olarak da kullanılmış olmalıdır.

Lykia dağlık kıyı bölgelerine sahip olması, kıyıların korunaklı doğal limanlar⁸ içermesi nedeniyle İ.Ö. 2. yy.’ın başlarından itibaren korsanlık⁹ için önemli bir merkez olmuştur. Roma Senatosu İ.Ö. 100’de *Lex de Provinciis Praetoriis* adı verilen bir kanun hazırlayarak korsanlarla başa çıkmaya çalışmıştır. İ.Ö. 77-76’da da Servilius Vatia Lykia’da Olympos, Phaselis ve Korykos kentlerini zaptetmiştir¹⁰. Korsanların yönetimine son veren Roma, daha sonra bu toprakları *Ager Publicus* (Kamu toprağı) haline getirmiş ve kent yeniden Lykia Birliği’nin seçkin üyelerinden biri olmuştur¹¹. Roma Dönemi’nde kentin geliştiği ve imar faaliyetlerinin yoğun olduğu günümüze ulaşan yapılardan da anlaşılmaktadır. Roma imparatorluk döneminde eski önemini kazanan kentte, imparator Vespasianus’un (İ.S. 69–79) valileri Titus Aurelius Quietus tarafından inşa ve Sextus Marcus Priscus tarafından tamir ettirildiğine dair yazıtı olan ve günümüzde “Büyük Hamam” olarak adlandırılmış bir hamam¹², Marcus Aurelius döneminde (İ.S. 161–180) yapılan *in antis* planlı bir tapınak¹³, İ.S. 2. yy.’a tarihlendirilen tiyatro¹⁴, kenttin demografik yapısı için önemli veriler elde edilebilecek anıtsal mezar yapıları ve nekropol¹⁵, Bizans Dönemi’nde farklı işlev ile kullanılarak değiştirilen Agora¹⁶ olmak üzere bir Roma kentinde olması gereken yapı kalıntıları bugünde izlenebilmektedir.

-
- ⁷ Adak, Musa Dağı’ndaki yerleşimin Olympos olabileceğini önermiştir. Ayrıntılı bilgi için; M. Adak, “Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ostlykien”, *Gephyra* 1, 2004, 27–52. Uğurlu’da Adak’ın Musa Dağı’ndaki yerleşimi Olympos olarak lokalizasyon etme önerisini destekleyerek, Olympos’un Yukarı Kent ve Liman Kenti olarak iki bölüm halinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için; E. Uğurlu, “Olympos ve Zeniketes’in Kalesinin Lokalizasyonu”, *Adalya* X, 2007, 81–103.
- ⁸ E. Fouache v.d., “Holocene Variations of the Shoreline Between Antalya and Andriake (Turkey)”, *The International Journal of Nautical Archaeology* 28.4, 1999, 305-318; a.y., “Harbours and Holocene Variations of the Shoreline Between Andriake and Alanya (Turkey)”, *Mediterranee* 1.2, 2005, 87-94.
- ⁹ Strabon (XIV.V.7), Olympos’ta Zeniketes’in korsan kalesi bulunduğunu ve hem dağdan hem kaleden bütün Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Milyas’ın görülebildiğini ifade etmiştir. Olympos’ta yaşayan Zeniketes’in egemenlik alanı kıyıda Phaselis ve Pamphylia içlerine kadar yayılmış olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için; Uğurlu 2007.
- ¹⁰ H. A. Ormerod, “The Campaigns of Servilius Isauricus Against the Pirates”, *The Journal of Roman Studies* 12, 1922, 36; P. Souza, “Romans and Pirates in a Late Hellenistic Oracle from Pamphylia”, *The Classical Quarterly* 47.2, 1997, 478; Cicero, *Verres*’lerinde (Verr. 2.1.65-57) Servilius’un Olympos’u ele geçirdiğinde, burasının “sanat yapıtları ve zenginliklerle dolu oldukça eski bir şehir” olduğunu anlatmıştır.
- ¹¹ Uçkan v.d. 2006, 37; 1990 yılında Antalya Arkeoloji Müzesi tarafından Olympos’da gerçekleştirilen Mezar Odası Kurtarma Kazısı’nda ele geçen ve İ.S. 2. yy.’ın sonları – İ.S. 3. yy.’ın başlarına tarihlenen bir yazıttan anlaşılacağı üzere Marcus Aurelius Arkheopolis, Lykiarkh görevinde bulunmuştur; İ. A. Atila, “Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazısı”, *Müze Kurtarma Kazıları Semineri II* (1992) 115.
- ¹² İplikçioğlu 2006, 220.
- ¹³ C. Bayburtluoğlu, *Lykia* (1982) 18; Uçkan v.d. 2006, 75-76; O. Atvur, “Olympos Antik Kenti (1991-1992 Çalışmaları)”, *Arkeoloji ve Sanat* 88, 1999, 15.
- ¹⁴ Beaufort ve Fellows tarafından Phaselis’te bulunan bir yazıtta göre tiyatro, imparator Hadrianus onuruna Tyndaris isimli bir kadın tarafından inşa ettirilmiştir; H. Y. Özbek, “Olympos ve Rhodiapolis Tiyatroları Araştırması”, *AST* 9, 1991, 9-20.
- ¹⁵ E. Kalinka, *Tituli Asiae Minoris*, Vol. I: *Tituli Lyciae Lingua Conscripti* (1901); ay., *Tituli Asiae Minoris Volumen II: Tituli Lyciae Graeca et Latina conscripti* (1920); a.y., *Tituli Asiae Minoris Volumen II: Tituli Lyciae Graeca Latina conscripti*, Fas. II (1930); a.y., *Tituli Asiae Minoris Volumen II: Tituli Lyciae Graeca et Latina conscripti*, Fas. II (1944). E. Uğurlu, *Olympos Nekropolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2006); Uçkan v.d. 2006; Atila 1992; Atvur 1999.
- ¹⁶ Olympos kentindeki yapıların bir bölümünün işlevi, yoğun bitki örtüsü ve dip suyu nedeniyle tespit edilememektedir. Ancak bununla birlikte Olympos Kazı Ekibi tarafından gerçekleştirilen sondajlarda ve tespit çalışmalarında çıkan sonuca göre, kentin kuzeyinde yer alan bölümün (S7/VII) Agora olması muhtemeldir. Hellenkemper ve Hild’de bu alanın Agora olabileceğini ileri sürmektedir; H. Hellenkemper - F. Hild, *TIB* 8, *Lykien und Pamphylien* (2004) Res. 279. Güney kentte “Liman Bazilikası” olarak adlandırılan yapının Agora olabileceğini ileri süren araştırmacılar da vardır; J. Elsner, *Sites Antiques du sud-quest de l’Anatolie* (1988) 211.

Lykia'nın ve Olympos'un bilinen ilk piskoposu Methodios'dur. Patara piskoposu olarak da adı geçen Methodios 312 yılında Patara'da idam edilmiştir. 431 yılında Efes'de ve 451 yılında Konstantinopolis'deki konsillere ise Olympos piskoposu olarak Aristokritos katılmıştır. İmparator I. Leon'a 458 yılında yazdığı bir mektup ile tanınan piskopos Anatolius Olympos'un bir diğer piskoposudur. 518 ve 520 yıllarında Konstantinopolis synod'larına Olympos'u temsilen piskopos Ioannes katılmıştır. İ.S. 6. yy. sonrası için Olympos hakkında çok veri olmamasına karşın, Kıbrıs'ta bulunmuş ve 6. yy. sonu-7. yy. başlarına tarihlenen bir kurşun mühürde, Olymposlu piskopos Anania/Anianos ya da Ioannes ismi geçmektedir¹⁷. 7. yy. sonrası için yazılı bir kaynak olmamakla birlikte, kentteki yapı stoklarındaki inşa, tamir, güçlendirme izlerinden yola çıkarak, geç Antik Dönem'den 12. yy.'a kadar Olympos'un iskan gördüğünü söyleyebiliriz¹⁸.

Kenti ikiye bölen Akçay'ın kuzeyinde, deniz kıyısında yer alan kale¹⁹ (Akropolis Kalesi) ve kentin güneydoğusunda, koya hâkim kayalık bir teras üzerine inşa edilmiş, yerel olarak Ceneviz Kalesi²⁰ olarak bilinen yapı grubu, kentte muhtemelen savunma amaçlı yapılaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. 15. yy.'a geldiğinde ise Olympos, tüm Teke yarımadası gibi Osmanlı topraklarına katılmıştır. 18-20. yy. arasında da kent bölgedeki Yörükler tarafından kışlak olarak kullanılmıştır²¹.

19. yy.'dan itibaren seyyahların²² ilgisini çeken Olympos'ta ilk bilimsel çalışmalar, 20. yy.'ın başında Kalinka'nın büyük bölümü mezarlara ait olan yazıtların kopyalarını yayınlamasıyla başlar²³. Olympos'ta ilk kazı çalışması ise 1990 yılında Antalya Müzesi tarafından

¹⁷ M. Le Quien, *Oriens Christianus* (1958) 976-977; R. M. Harrison, "Churches and Chaples of Central Lycia", *AnatSt* 13, 1963, 119; Hellenkemper - Hild 2004, 758.

¹⁸ Olympos kentinde birçok yapıda taş ile tuğlanın birlikte kullanıldığı alması örnekleri vardır. Bu uygulamanın Lykia Bölgesi'ndeki örnekleri, 9-11. yy. içerisinde değerlendirilmektedir; E. Parman, "Antalya-Olympos ve Çevresi Geç Antik-Ortaçağ 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları", *AST* 20 (2003) 143.

¹⁹ Çok katlı dikdörtgen planlı kuleler ile desteklenmiş bu Ortaçağ kalesi, üzerinde herhangi bir Roma Dönemi yapısı olmamasına karşın "Akropolis" olarak adlandırılmıştır. B. İplikçioğlu 2006 yılında bu alanda yaptığı çalışmalarda ana kayaya kazınmış mezar yazıtları tespit etmiş ve alanın Helenistik Dönem'e kadar uzanan kentin Doğu Nekropolü'nün de bir uzantısı olarak görülebilecek bir mezar alanı olduğunu ileri sürmüştür; B. İplikçioğlu, "Doğu Lykia'da Epigrafiya Araştırmaları 2006", *AST* 25 (2008) 358.

²⁰ "Ceneviz Kalesi" ve önceki yayınlarda "Ortaçağ Kalesi" olarak adlandırılmış alan iki terastan oluşmaktadır. İlk terasta merkezde üç nefli bazilikal planlı kilise bulunmaktadır. Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen kilisenin daha geç dönemlerde savunma işlevini gördüğü ve kilise işlevini yitirdiği önerilebilir; Parman 2003, 142.

²¹ Uçkan v.d. 2006, 40.

²² 19. yy. başlarında Olympos'un adı ilk kez Kaptan Francis Beaufort'un Karamania isimli eserinde geçmektedir; F. R. Beaufort, *Karamania or a Brief Description of the South Coast to Asia Minor* (1817) 35-55; 1822'de William Martin Leake seyahatnamesinde Olympos'tan söz etmiştir; W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor* (1824) 186-189; 1832'de Cramer, Olympos yakınlarda yer alan Khimaira hakkında bilgi vermiştir; J. A. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor II* (1832) 257-261; 1838 ve 1840 yıllarında kenti C. Fellows ziyaret etmiştir; C. Fellows, *Travels of Discovery in Turkey* (1994) 164-165; diğer seyyahlar ve yayınları ise; T. A. B. Spratt - E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and Cibyratis II* (1847) 181; C. Texier, *Asie Mineure* (1862) 697; C. T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant I* (1865) 344-345.

²³ E. Kalinka, age. Kalinka'dan sonra 1968'de G. E. Bean kentin kuruluş tarihi ve kalıntıları hakkında bilgi vermiştir; G. E. Bean, *Turkey's Southern Shore* (1968) 151-164; 1982'de C. Bayburtluoğlu kent planı üzerinde bazı yapıları gösterip işlevleri ve tanımları üzerinde durmuştur; C. Bayburtluoğlu, *Likya* (1982) 17-18; A. Diler 1988 yılında Olympos'taki kült kalıntıları (Diler 1988) ve 1991'de de Musa Dağı'ndaki yerleşim (Diler 1991) hakkında birer makale yayınlamıştır. 1990-92 yıllarında Antalya Arkeoloji Müzesi başkanlığında yürütülen çalışmaların yayınları ve 1999 yılında kentte başlayan yüzey araştırması ve 2006 yılından itibaren sürdürülen kazı çalışmalarının, kazı ekibince yapılan yayınları dışında (dn. 25 ve 26) C. Foss, *The Lycian Coast in the Byzantine Age*, *DOP* 48, 1994, 42-43; Hellenkemper - Hild 2004; M. Adak - O. Atvur, "Das Grabhaus des Zosimas und der Schiffseigner Eudemos aus Olympos in Lykien", *EpigAnat* 28, 1997, 11-31; M. Adak - N. Tüner, "Neu Inschriften aus Olympos und seinen Territorium I", *Gephyra* 1, 2004, 53-66; Elsner 1988. Ayrıca bilimsel yayınlar dışında H. Aktan, *Olympos*

gerçekleştirilmiştir²⁴. 1991-1992 yıllarında müze tarafından çalışmaların kapsamı genişletilmiş, kentte “Liman Anıtsal Mezarları”nda ve “Mozaikli Yapı” olarak adlandırılan yapıda kazı çalışmaları gerçekleştirilirken, Yanartaş (Khimaira) ve çevrede araştırmalar sürdürülmüştür²⁵.

1999-2005 yılları arasında Antalya Arkeoloji Müzesi Başkanlığı'nda ve Prof. Dr. E. Parman'ın bilimsel danışmanlığında Olympos kentinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir²⁶. Bu çalışmalar kent planının çıkarılması ve kentte yer alan yapıların tespitine yönelik olarak sürdürülmüştür. Kent planına ilişkin çalışmalar bilgisayar ortamına sayısal olarak aktarılarak kentin günümüzdeki durumu bütünüyle belgelenmiştir. Olympos çalışmaları 2006 yılından itibaren Prof. Dr. B. Y. Olcay Uçkan başkanlığında yürütülmektedir. Bu çalışmalarda kent planındaki eksiklikler tamamlanmakta, üç boyutlu kent ve yapı planı çalışmaları gerçekleştirilmekte, kentteki yapılarda röleve-restitüsyon çalışmaları, kazı ve sondajlar sürdürülmekte, ele geçen buluntular kazı ekibince değerlendirilmektedir²⁷.

Makalenin konusunu oluşturan kilise, Olympos'un batı bölümünde, kuzey nekropol girişinin güneyinde ve nehir yatağının kuzey kenarında yer almaktadır. Kilise, kentin batı girişinde karşılaşılan ilk mimari yapı olarak da dikkati çekmektedir (Res. 2).

İlk kez 2002 yılında mevcut duvar kalıntıları dikkate alınarak kent planına işlenen yapıda, 2007 yılında tespit ve temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu temizlik sonrası ortaya çıkan stylobat ve *in situ* sütun kaideleri yapının orijinalinde bazilikal planlı bir kilise olduğunu kanıtlamıştır. Aynı yıl 3D scanner ile üç boyutlu okuması yapılan yapının mimari çizim ve değerlendirmeleri bu okumaların sonuçları üzerinden tamamlanmıştır.

ve Khimaira/Doğu Likya'nın Dünü Bugünü (2000); S. Şahin - E. Parman, Olympos. Çıralı Adrasan Travel Guide (2003); M. Yapıcılar - Ü. Çınar, Olympos Gizli Cennet (2007).

²⁴ Bugün “Lykiarkh Mezarı” olarak adlandırılan anıt mezarda kazı çalışması yapılmıştır; Atıla 1992.

²⁵ Atvur 1999.

²⁶ Prof. Dr. E. Parman'ın bilimsel danışmanlığı sırasında Parman ve ekip üyeleri tarafından gerçekleştirilen çalışmalar için; E. Parman, “Antalya-Olympos ve Çevresinde (Geç Antik Ortaçağ) Yüzey Araştırmaları”, AST 18 (2001) 103-106; ay., “Antalya-Olympos ve Çevresi (Geç Antik-Ortaçağ) Yüzey Araştırmaları 2000 Yılı Çalışma Raporu”, AST 19 (2002) 137-144; a.y., “Antalya-Olympos ve Çevresi Geç Antik-Ortaçağ 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları”, AST 20 (2003) 139-152; Y. Olcay, “Olympos'da Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemine İlişkin Bulgular”, Ortaçağ Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu V (2001) 353-360; Y. Mergen, “2004 Yılı Olympos Antik Kenti Yüzey Araştırması”, AST 23 (2006) 147-154.

²⁷ Prof. Dr. B. Y. Olcay Uçkan'ın başkanlığında Olcay Uçkan ve ekip üyeleri tarafından gerçekleştirilen çalışmalar için; Uçkan v.d., 2006; E. Parman - B. Y. Olcay Uçkan, “Olympos'un Ortaçağ Dokusu”, bk.: Likya Sempozyumu 2006, 587-600; Uçkan v.d., “2005 Yılı Olympos Yüzey Araştırması”, AST 24 (2007) 123-134; Uğurlu 2007; B. Y. Olcay Uçkan - Y. Mergen, “Late Antique and Medieval Researches of the Antique City Olympos”, X. Symposium on Mediterranean Archaeology 9-11 March 2006 Ankara (2006); B. Y. Uçkan Olcay, “New and Different View of the Ancient Lycian City of Olympos: The City of the Hieromartyr Methodios”, 32nd Annual Byzantine Studies Conference, November 10-12, 2006, University of Missouri - St. Louis, USA; B. Y. Olcay Uçkan, “Olympos Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, KST 29 (2008) 73-78; M. Öztaşkın - G. K. Öztaşkın, “Building with Mosaics in Olympos: A Comparative Evaluation of Finds and Construction”, Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts 2-4 June 2008 İstanbul; Uçkan v.d., “Olympos Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları”, KST 30, 2009, 373-386; Z. Demirel Gökalp - Ş. Yıldırım, “Preliminary Report on the Harbour Basilica, or Great Basilica in the Ancient City of Olympos”, bk.: H. Oniz (ed.), SOMA 2008 Proceedings of the XIIth Symposium on Mediterranean Archaeology, Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, 5-8 March 2008, BAR International Series 1909 (2009) 183-189; M. Öztaşkın, “Olympos Antik Kentinden Bir Grup Erken Bizans Dönemi Seramiği”, bk.: O. Alp (ed.), Ebru Parman'a Armağan Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları (2009) 287-300; G. Öztaşkın - M. Öztaşkın, “Olympos Mozaikli Yapı”, bk.: Genç Bilimciler 2009; M. Öztaşkın, “Olympos Mozaikli Yapı: Geç Antik Çağ-Erken Bizans Dönemi Mozaikleri”, XI. Uluslararası Aieema Mozaik Sempozyumu, 16-20 Ekim 2009, Bursa; E. Ö. Öncü, “Olympos Antik Kenti Roma Mimarisi Araştırmalarından Yeni Bulgular”, bk.: Genç Bilimciler 2009.

Plan

Nehir yatağının kuzey kenarına inşa edilmiş olan kilisenin, bugüne yalnızca kuzey nefi ve yapıya kuzeyden bitişik olan ek mekânı ulaşmıştır. Orta nef, apsis ve güney nef ise büyük olasılıkla bir sel ya da toprak kayması sonucu yıkılmıştır (Res. 3, 19).

Bugüne ulaşan kuzey nef 2,5 m. genişliğinde ve içten 15.50 m. uzunluğundadır. Doğusunda yer alan bir kapı açıklığı ile ek mekâna, batısında ise eksendeki bir kapı açıklığı ile 12.80 m. uzunluğunda, üstü açık ve avlu kuruluşundaki alana geçilmektedir²⁸. Bu alanın batısında da, yine eksendeki bir kapı açıklığı ile geçilen, 4.02 m. uzunluğunda bir mekân daha vardır ki, bu mekânın da üstü açık olmalıdır. Batıdaki mekânın, duvardaki dilatasyon nedeniyle daha sonra eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Res. 19). Avlu kuruluşundaki alanın kuzey duvarında bir kapı açıklığı yer almaktadır. Kapının önünde *in situ* durumda bir lento vardır. Kapının batısında, kuzey duvara dıştan bağlanmış bir payanda parçası ile payandayı kuzeyden karşılayan L kesitli bir paye, kemerli bir sundurmanın varlığını düşündürmektedir. Ancak, payenin doğu karşılığına dair bir iz tespit edilememiştir.

Kilisenin kuzey duvarında yer alan kemerli iki kapı açıklığı ile yine kemerli dört pencere, kuzey ek mekâna bağlantıyı sağlamaktadır. Kuzey ek mekân dikdörtgen planlı olup, kuzey nef ile aynı uzunlukta ve 3.33 m. genişliğindedir. Batısındaki kemerli kapı açıklığı sağlam olarak bugüne ulaşmıştır. Ek mekânın kuzey duvarının batısında yer alan bir kapı açıklığı daha görülmekle birlikte, duvarın üst bölümü yıkılmıştır. Ek mekânın doğu duvarı ise sağlam durumdadır. Duvarın, kilisenin kuzey cephesine birleştiği yerden başlayan eğimi, bu bölümün kuzeye eğimli tek bir çatı ile kapatılmış olduğunun kanıtıdır.

Kuzey nefte yer alan *in situ* durumdaki sütun kaidelerinin arası düzensiz kesilmiş küçük molaz taşlar ile örülüdür (Res. 4, 19). Bu durum, yapının orta ve güney nefi tahrip olduktan sonra, kuzey nefin bu duvar ile sınırlandırılarak bir mekân olarak kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir.

Malzeme-Teknik

Düzgün kesilmiş kireç taşlarıyla yapılmış stylobat üzerinde, *in situ* durumda, kireç taşından yapılmış dört sütun kaidesi yer almaktadır. Kesitten görüldüğü üzere zemin, avlu ve doğu ek mekânı da kapsayacak şekilde *opus tessellatum* mozaikle kaplıdır (Res. 4).

Yapının kuzey duvarı, moloz taşlarla kireç harcı kullanılarak örülmüştür. Taş aralarında yer yer tuğla kırıklarının kullanılmış olduğu görülmektedir. Sağlam durumdaki iki pencere kemerinde tuğla+taş alması tekniğinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aynı tekniğin, yıkık durumdaki diğer kemerlerde de kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Kuzey nef duvarının iç yüzünde, yaklaşık 4.40 m. kotundaki düzgün bir hatlı deliği sırası, yapının galeri katının varlığına işaret eder.

Kuzey nef stylobatının altında moloz taşlardan yapılmış, harçlı, kalın bir dolgu tabakası vardır (Res. 4). Dolgu tabakasının varlığı, kilisenin eğimli bir alanda yapıldığının kanıtıdır. Dolgunun yüksekliği ve kuzey nefin altında yer alıyor olması, kilisenin büyük bölümünün dere yatağı içine yapılmış olduğunu göstermektedir.

²⁸ Yapının plan restitüsyonundan sonra bu alan atrium olarak nitelendirilmiştir.

Restitüsyon Önerisi

Mevcut veriler üzerinden yapının öncelikli olarak plan restitüsyonu yapılmıştır (Res. 3). Taranmış bölümler yapının bugüne ulaşan bölümlerini göstermektedir. İçleri boş olarak çizilmiş duvarlar ise restitüsyon sonucunu göstermektedir. Erken Dönem Bizans kilise mimarisinde yaygın olarak görülen, yan nefin orta nefe olan 1/2 oranı²⁹ restitüsyonda dikkate alınmıştır. Buna göre, yan neflerin eşit, orta nefin ise yan neflerin toplamı kadar genişlikte olduğu düşünülmüştür.

Restitüsyon sonucuna göre kilise, üç nefli, Hellenistik bazilikal planlıdır. Nefleri stylobat üzerinde yer alan beşer sütun ayırmaktadır. Orta nef ekseninde, doğuda bulunan apsis, Lykia Bölgesi'nin genel özelliğine uygun olarak, içten ve dıştan yarım daire formu olmalıdır³⁰.

Kuzey nefin batısındaki kapı, naosa batıdan nef eksenlerindeki üç kapı ile girildiğini göstermektedir. Kuzey nefin doğusunda bulunan bir diğer kapı da, apsisin kuzeyindeki mekâna açılmaktadır.

Kilisenin kuzeydoğusundaki duvar parçasının yönelişi apsisle bir bağlantısının olmadığını göstermektedir. Bu duvarın apsisi doğudan çevreleyecek şekilde güneye yönelmesi, güney nefin doğusunda da bir ek mekânın varlığını gerektirmektedir. Böylece apsisin iki yanında oluşan mekânlar, apsisin doğusunda oluşturulan bir koridorla birbirlerine bağlanmış durumdadırlar. Kilisenin doğusundaki bu biçimlenmenin benzerini Anadolu'nun özellikle güney kıyılarında çok sayıda kilise ile örneklendirmek mümkündür. Lykia Bölgesi'nden de Gemiler Ada II, III ve IV nolu kiliseler, benzer özellikler göstermeleri nedeniyle, Olympos'taki yapıya en yakın örnekler olarak belirmektedir³¹. Benzer uygulamalar Kilikia ve Isauria Bölgelerinde ise daha çok sayıda kilisede görülebilmektedir³².

²⁹ H. Buchwald, "Notes on the Design of Aisled Basilicas in Asia Minor", bk.: B. Borkopp - B. Schellewald - L. Theis (ed.), Studien zur Byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für Horst Hallensleben zum 65. Geburtstag (1995) 22. Araştırmacının verdiği tabloda Lykia'da Ksanthos Büyük Bazilika'nın, Kydna'daki kilisenin birinci evresi ve Andriake D Kilisesi'nin oranları da 1/2'dir.

³⁰ Lykia Bölgesi'nde içten ve dıştan yarım daire formu apsisi olan bazı kiliseler için; Uçkan v.d. 2006; Demirel Gökalp - Yıldırım 2009; Akalisos, Melainippe, İdebesos kiliseleri (yayınsız) ve Andriake kiliseleri için bk.: M. Tekinalp, "Andriake Kiliseleri ve Tarihlendirme Sorunu", bk.: S. Doğan (haz.), V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Ankara (2001) 491-516; Gemiler Ada I, II, III ve IV nolu kiliseler, Öludeniz Kumsal Bazilikası, Öludeniz Lagün Bazilikası, Besta Koyu Kilisesi için bk.: A. Kazuno, "Survey of The Early Byzantine Sites in Öludeniz-Gemilerada Area", AST XII (1995) 407-419; Aperlae Yukarı Kilise için bk.: R. Hohlfelder - M. Wiland, "Survey of Ancient Harbors in Turkey: 1997 Season at Aperlae in Lycia", AST XVI.II, 1999, 443-460; Keşlik Dağ Kilisesi için bk.: S. Doğan, "Likya'da Bizans Dönemi Araştırmaları-2003", AST 22.II (2005) 77-86; Ksanthos Akropol Kilisesi için bk.: H. Canbilen - P. Leboutteiller - J. Sodini, "La Basilique de L'Acropole haute de Xanthos", Anatolia Antiqua IV, 1996, 201-229; Ksanthos Büyük Bazilika için bk.: J. P. Sodini, "Une Iconostase Byzantine a Xanthos", Actes du Colloque sur la Lycie Antiqua 27, 1980, 119-148; Limyra'da akropoldeki kilisenin her iki evresi için bk.: J. Borchhardt, Limyra, Zemuri Taşları (1999); Sura Vadi Kilisesi, Gürses Kilisesi için bk.: M. Harrison, Mountain and Plain: From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period (2001); Danabaşın Zeytinlik, Güceymen Tepesi kiliseleri için bk.: P. Grossmann - H. G. Severin, Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien (2003); Patara Büyük Kilise için bk.: F. Işık, "Patara 1993", KST XVI.II (1995) 253-282.

³¹ A. Kazuno, "Survey of The Early Byzantine Sites in Öludeniz-Gemilerada Area", AST XII (1995) 407-419 Fig. 2-3; "The Excavation of Church III on Gemiler Island (1996 Season)", KST XIX.II (1997) 531-541 Fig. 3.

³² Kilikia Bölgesi'nde apsisin doğudan düz bir duvarla ya da başka mekânsal oluşumlarla kapatılması bölgesel bir özelliktir. Bu uygulama, Kilikia'da kilise tasarımının temel noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, Lykia Bölgesi örneklerine göre daha düzenlidir ve mekânsal bir tasarım ürünü olarak belirmektedir. Apsisin doğudan bir koridor ya da mekânla kapatıldığı örnekler, Anemurium III Nolu Bazilika 13C, Anemurium III Nolu Bazilika 10C, Cennet-Cehennem Tapınak Kilisesi, Çatukören, Kanlıdivane 4 Nolu Kilise, Öküzlü Güney Kilise, Susanoğlu Kasaba ve Susanoğlu Mezarlık Kiliseleri olarak sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bk.: S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria (1996).

Yapının güneyinden akarsuyun akması nedeniyle, kiliseye güneyden bir giriş önerilmemiştir. Ancak, kuzey cephedeki pencerelerin karşılıklarının güney cephe üzerinde de olduğu varsayılabilir.

Kilisenin batısında narteksin varlığına dair herhangi bir iz yoktur. Yapıya giriş doğrudan atriumdan sağlanmaktadır. Yapı, bu özelliği ile de Lykia Bölgesi'ndeki bazı VI. yy. kiliseleriyle ilişkilendirilebilir³³.

Yan nef-orta nef oranı ile yapılan plan restitüsyonu üzerinde bazı farklı oran-orantı modelleri denenmiştir. Bizans kilise mimarisinde oran-orantı modellemeleri çok sık uygulanan bir araştırma yöntemi değildir. Bu konuda, Buchwald'ın³⁴ yayınları en bilinen çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Stanzl³⁵ ve Pantelic³⁶ de benzer konularda yayınlar yapmışlardır. Hacettepe Üniversitesi'nde tamamlanan bir yüksek lisans tezinde araştırmacı, Buchwald'ın gritleme metodunu³⁷ kullanarak Kilikia ve Isauria Bölgelerindeki transeptli bazilikaları çalışmıştır³⁸. Bu tür çalışmalarda görüldüğü kadarıyla amaçlanan, yapının tasarım ilkelerini ortaya koymak, matematik ve geometrik oranların kullanılıp kullanılmadığını araştırmaktır. Bizim buradaki çalışmamızda da amaçlanan, bugüne yalnızca kuzey nefi ulaştırmış olan kilisenin, özgün durumuna dair öneri getirmek ve yapılan modelleme çalışmaları ile de önerinin ne oranda doğru olduğunu görebilmektir.

Birinci modelde yapı, kuzey nef genişliğinde -2.5 m.- oluşturulmuş karelerle doldurulmuştur. 2.5 m.'lik karelerin yapıyı doğu-batı yönünde tam olarak kapladığı görülmektedir (Res. 5).

İkinci modelde ise naos, önce doğu-batı doğrultusunda üç eşit parçaya bölünmüş daha sonra apsis yayının merkezinden geçecek şekilde bir hatla naos iki eşit parçaya bölünmüştür (Res. 6). Kuzey-güney doğrultusunda oluşan dikdörtgenlerle aynı ölçülerdeki bir diğer dikdörtgenin, apsisin doğusundaki bölümü tam olarak kapladığı anlaşılmıştır. Bu durumda naosta 2/3 oranı yakalanmış, kilisenin tamamında ise bu oranın 1/2 olduğu görülmüştür.

Diğer modellerde daire ve yay parçaları birlikte kullanılmıştır. Bu yöntemin ilki olan üçüncü modellemede, güney stylobatın batı ucu merkez alınmış ve sütunların ortalarından geçen yaylar çizilmiştir³⁹ (Res. 7). Bu uygulamada yayların ulaştıkları noktalar ilginçtir. Batıdaki birinci sütundan geçen yay naosun güneybatı köşesine, ikinci sütundan geçen yay orta nefin kuzeybatı köşesine, üçüncü sütundan geçen yay kuzey nefin batı girişine ve kuzeydeki ikinci sütuna, dördüncü sütundan geçen yay kilisenin kuzeydeki girişine ve

³³ Lykia Bölgesi'nde narteksi olmayan bazı kiliseler için bk.: Olympos Liman Bazilikası için; Demirel Gökalp - Yıldırım 2009; Andriake B ve Andriake D kiliseleri için Tekinalp bk.: 2001; Keşlik Kilisesi için bk.: Doğan 2005; Ölüdeniz Lagün, Beştaş Koyu kiliseleri ve Gemiler Ada III nolu kilise için bk.: Kazuna 1995.

³⁴ Buchwald 1995; a.y., "Lascari Architecture", JbÖByz 28, 1979; a.y., "The Geometry of Middle Byzantine Churches and Some Possible Implications", JbÖByz 42, 1992.

³⁵ G. Stanzl, Langsbau und Zentralbau Als Grundthemen der Frühchristlichen Architektur: Überlegungen zur Entstehung der Kuppelbasilika (1979).

³⁶ B. Pantelic, "Applied Geometrical Planning and Proportions in the Church of Hagia Sophia in Istanbul", IstMitt 49, 1999, 499-515.

³⁷ Buchwald 1995, 22.

³⁸ Y. Muluk, Öküzü Kuzey Kilise Örneğinde Erken Bizans Dönemi Kilikia ve Isauria Transeptli Bazilikaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006).

³⁹ Güney stilobat restitüsyon sonucunda yeri belirlenen mimari bir unsurdur; diğer bir deyişle, tamamen varsayımsaldır. Ancak, varılan sonuçlar itibarıyla uygulama dikkate değerdir ve önerilen restitüsyonun doğru olup olmadığı konusunda ipuçları vermektedir.

beşinci sütundan geçen yay kuzey ek mekânın köşesine bağlanmaktadır. Yayların aynı oranda genişletilmesiyle birlikte, altıncı yay kuzey duvarın doğu kapısı ve atriumun birinci evresinin batı girişiyle birleşmektedir. Yedinci yay kuzey nefin doğusundaki kapı ile atriumun birinci evresinin kuzeybatı köşesine; sekizinci yay ise apsisin kuzeyindeki ek mekânın girişi ile atriumun batıdaki dış duvarının güney köşesine bağlanmaktadır. Orta nef açılan ana girişin ortasının merkez alınarak çizilen ve apsis yayına teğet geçen bir dairenin de atriumun ikinci evresinin batı duvarına teğet geçtiği görülmektedir.

Dördüncü modelleme üçüncü ile aynı şekilde uygulanmıştır. Ancak, bu kez kuzey nef sütunlarının merkezlerinden geçen yaylar kullanılmıştır (Res. 8). Yayların ulaştığı noktalar bir önceki uygulamadaki ile benzer sonuçlar vermiştir. Yayların eşit oranda artırılmasıyla elde edilen yedinci yay ise atriumun kuzeyindeki L kesitli paye ile birleşmektedir.

Beşinci modellemede naos üç eşit parçaya bölünmüştür (Res. 9). Naosun kuzeydoğu köşesinin merkez alınarak çizilen yaylardan birincisi kuzey ek mekânın kuzeydoğu köşesine, dördüncüsü kuzey ek mekânın kuzeybatı girişine, beşincisi naosun güneybatı köşesine, altıncısı atriumun kuzey kapısına, yedincisi atrium duvarının kuzeyindeki payandaya, sekizincisi atriumun batı iç duvarının kuzey köşesine ve dokuzuncusu ise atriumun batı dış duvarının kuzey köşesine bağlanmaktadır.

Altıncı oran-orantı modelinde ise daireler kullanılmıştır (Res. 10). Apsis yayının merkezini kullanarak naos genişliğinde çizilen bir tam daireden hareketle, birbirlerini merkezlerinden kesen dairelerin kullanılması bu modelin temelini oluşturmaktadır. Bu modelde, bir tam bir yarım daire naosu, iki tam daire de kilisenin tamamını kaplamaktadır. Birbirlerini merkezlerinden kesen toplam altı dairenin ise doğu duvardan atriumun batı duvarına kadar mekânı tam olarak doldurduğu görülmektedir.

Uygulanan son iki model ise, yapının tasarımında kullanılan temel birimin ne olduğu ve bu birimin nasıl kullanıldığını anlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Kuzey stilobat üzerinde *in situ* durumdaki sütun kaidelerinin birbirlerinden uzaklıkları 2.38 m.'dir⁴⁰. Bu mesafe yaklaşık olarak 8 ayak uzunluğuna denk gelmektedir⁴¹. Model üzerinde görüldüğü gibi, bu sekiz ayaklık birimler yapıyı doğu-batı doğrultusunda tam olarak kaplamaktadır (Res. 11). Sekiz ayaklık birimi, yapının restitüe edilmiş durumda, kuzey-güney doğrultusunda uyguladığımızda ise 21 cm., yani 2/3 ayak kadar bir fark ortaya çıkmaktadır (Res. 11)⁴².

Yapının plan restitüsyonundan başka bir de kesit restitüsyon önerisi hazırlanmıştır (Res. 13–14). Ancak, benzer çalışmaların azlığı ve bu yapıyla karşılaştırılabilecek yükseklik konusundaki oran-orantı modellemelerinin yetersiz olması, burada hazırlanan önerinin tartışılabilir olmasına yol açmıştır.

Anadolu'da erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen bazilikal planlı kiliseler, eğer daha sonraki dönemlerde onarılıp kullanılmamışlar ise, örtü sistemine kadar korunamamış durumda bugüne ulaşmıştır. Hatta pek çok yapı, pencere düzenleri hakkında bilgi verecek

⁴⁰ Sütun kaidelerinin aralıkları +/- 1 cm. fark etmektedir, ancak ortalama uzaklık 2.38 m. olarak hesaplanmıştır.

⁴¹ J. P. Adam, *Roman Building (Material and Techniques)* (1999) 1–6.

⁴² Sütun aralıklarının yapının tasarımında temel birim olarak alınması durumu Side AA Bazilikası'nda da görülmektedir. Tarafımızdan yayına hazırlanmakta olan ve Side AA Bazilikası'nın tasarım ilkelerini çözmeye yönelik olan çalışmada yapının, sütun aralıklarına denk gelen dokuz ayaklık birimlere göre düzenlendiği, yalnızca naos değil, atrium, narteks ve ek mekanların da aynı birim esas alınarak inşa edildiği anlaşılmıştır.

duvar yüksekliğine bile sahip değildir. Bu tür yapıların ise genel geçer bir kabulle, orta nefin çift, yan neflerin ise daha alçak olmak üzere tek pahlı çatı ile örtülmüş oldukları düşünülmektedir⁴³. Ancak, göze hoş gelen bu önerilerin de spekülatif olduklarını unutmamak gerekir. Naosun tamamının çift pahlı bir çatı ile örtülmüş olduğu öneriler de bilinmektedir⁴⁴.

Hellenistik bazilikal planlı bir yapının örtü sistemine dair bir öneride, öncelikle yapının boyutlarının dikkate alınması gerekir. Büyük boyutlu ve galerili bir yapıda, orta nefin çift, yan neflerin ise tek pahlı bir çatı ile örtülmesi, yapının oranları açısından bir sorun teşkil etmez. Ancak, daha küçük boyutlu bir yapı, üstelik de galerili ise böyle bir çatı önerisinde fazla yüksek olacaktır. Bu da yapının kapladığı alanla yüksekliği arasında orantısız bir durumun ortaya çıkmasına neden olur⁴⁵. Bu nedenle, Olympos'taki kilisenin örtü sisteminde çift pahlı tek bir çatı önerilmiştir.

Kuzey nef stilobatında *in situ* durumdaki kaideler üzerinde yükselen sütunların, birbirlerine kemerlerle bağlandığı düşünülmektedir (Res. 15). Kuzey duvarda görülen hatıl delikleri, yan nef yüksekliklerinin yaklaşık 4.50 m. olması gerektiğini göstermektedir. Galeri katı ise yaklaşık 4.00 m. olarak düşünülmüş ve nef yüksekliklerinden biraz daha alçak tutulmuştur⁴⁶. Yapının galeri kat pencere sistemine dair bir veri bugüne ulaşamamıştır. Ancak, ışıklık katı olmayan bir yapının yeterince aydınlanabilmesi için galeri katında da alt kat pencere sisteminin tekrarı beklenebilir. Bu nedenle, alt kat pencere düzeni galeri katı için de önerilmiştir.

Atriumundan kuzey nefe girişte, kuzey duvarda görülen düzgün sıralı dört hatıl deliği, galeriye çıkan ahşap merdivenin taşıyıcıları için kullanılmış olabilir. Galeri katına çıkan ahşap merdivenin, atriumun kuzey duvarına bitişik ve kuzeydeki kapı açıklığına doğru uzandığı düşünülmektedir (Res. 15).

Kilisenin kuzey ek mekânının cephesi, ilginç mimari özelliklere dair izler taşımaktadır (Res. 16). Ek mekânın kuzey cephesinde duvarın düz bir şekilde kesildiği görülmektedir. Duvarın, zeminde takip edilen izlerine kadar düz olarak inmesi nedeniyle, burada bir pencere açıklığı olduğunu söylemek zordur (Res. 20). Cephenin batısında ise mekânın kemerli girişini oluşturan L paye yer almaktadır. Bu durum ek mekânın kuzey cephesinin

⁴³ Erken Dönem kiliselerinden en tanınmış olanları İtalya, Yunanistan, İsrail ve Türkiye'dedir. Bu yapılardan pek çoğu boyut olarak, çalışmanın konusunu oluşturan kiliseden, kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Hemen hepsi için de önerilen örtü sistemi, orta nefin çift, yan neflerin alçak ve tek pahlı olduğu bir çatı şeklindedir.

⁴⁴ Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi'nin IV. yy.'da, beş nefli ve büyük boyutlu bir yapı olmasına rağmen, çift pahlı tek bir çatı ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Bk.: R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (1986) 61. İstanbul'daki Studios Manastırı'nın Iohannes Prodomos'a adanmış kilisesinin örtü sistemi tartışmalıdır. Millingen, orta nefin çift, yan neflerin ise tek pahlı çatı sistemi ile örtülmüş olduğunu önermektedir; A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture* (1974) 52-53. Bu konuda 1995 yılında hazırlanan bir doktora tezinde araştırmacı, hazırladığı restitüsyon önerilerinde yapının çift pahlı tek bir çatı ile örtüldüğünü tartışmaktadır; Y. Büktel, *Studios Manastırı Bazilikasının Üst Örtü Problemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul 1995) 183 Şek. 344.

⁴⁵ Studios Manastırı kilisesinin çift pahlı tek bir çatı ile örtülmesi konusundaki önerinin temel çıkış noktası da aynı nedene dayanmaktadır; Büktel 1995, 159. Üstelik bu çalışmanın konusu olan kilisenin boyu Iohannes Prodomos Bazilikası'ndan yaklaşık 10 m. daha kısadır. Genişliği ise ancak yarısı kadardır.

⁴⁶ Büyük boyutlu yapılarda galeri ve nef yüksekliklerinin oranlarında farklılıklar beklenebilir. Ancak, Olympos'taki kilise gibi küçük boyutlu bir yapıda oranların, insan-mekân ilişkisi dikkate alınarak daha az tutulması ve galeri yüksekliğinin nef yüksekliğine yakın olması gerektiği düşünülmüştür. Olympos'taki yapıda nef/galeri yüksekliği oranı 1.13 olarak hesaplanmıştır. Daha büyük boyutlu olan Studios Manastırı Kilisesi'nde ise bu oran 1.20, çok daha büyük boyutlu iki yapıdan Selanik Acheiropoietos Kilisesi'nde 1.81, Selanik Demetrios Kilisesi'nde ise 1.64 olarak hesaplanmıştır.

arkadlı bir düzenlemeye sahip olduğunu akla getirmektedir. Zemindeki taş sıralarının ise payelerin altında kalan ve ek mekânın zeminini sokak zemininden ayıran stylobat olduğunu söylemek mümkündür. Arkadlı düzenlemenin, atriumun kuzeyindeki L payeye kadar devam ediyor olması gerekir. Böylece, atriumun kuzey girişi üstü açık, arkadlı bir koridora alınmıştır. Naos başlangıcı hizasından ise arkadlı bölümün üzerinin tek pahlı bir çatı ile örtülmüş olduğu söylenebilir.

Bu uygulamanın benzerlerini bölge içinde bulmak mümkündür. En yakın benzer örnek ise yine Olympos'ta görülmektedir. Yayınlarda liman yapısı olarak geçen⁴⁷ ancak, en azından bir evresinde kilise olarak kullanılmış olan yapının nehre dönük olan kuzey cephesinde de aynı uygulamanın varlığı söz konusudur. Lykia Bölgesi içinde en tanınan örnek ise Ksanthos akropolündeki büyük kilisedir. Üç nefli, Hellenistik bazilikal planlı kilisenin kuzey ve güneyinde payelerin taşıdığı kemerli arkadlar yer almaktadır⁴⁸. Daha geç bir tarihe ait olduğu tartışılmakla birlikte, Myra Aziz Nikolaos Kilisesi için de benzer bir durum söz konusudur. Yapının kuzeyinde yer alan arkadlı bölüm olasılıkla orta Bizans Dönemi'ne aittir⁴⁹. Öludeniz Karacaören Kilisesi'nin kuzey ve güney cephelerinde de arkadlı düzenlemelerin varlığı görülmektedir⁵⁰.

Mozaik ve Küçük Buluntular

Kuzey nef kesitinde tespit edilen mozaiğin bezeme kompozisyonunu görmek ve belgelemek amacıyla kuzey nefte, cephedeki iki kapının yaklaşık ortasına gelen alanda, 1.72x2,5 m. boyutlarında bir sondaj açılmıştır⁵¹.

Mozaiğin açığa çıkarılan bölümünde düğüm ve meander motifleri ile çevrelenmiş kare bir pano görülmektedir (Res. 17). Panonun içinde, büyük dört yapraklı yoncaya benzer bir çiçek motifi vardır. Çiçek motifinin içinde, dört sivri yaprağı olan bir başka çiçek yerleştirilmiştir. Kompozisyonun ve motiflerin benzerleri Anadolu'da ve Olympos'da yer alan yapılarda 5-6. yy.'lara tarihlenmektedir.

Kilisede yapılan temizlik ve sondaj çalışmaları sırasında dokuz adet levha parçası kırık durumda ele geçmiştir. Bu parçalardan altı tanesi, levhaların çerçeve bölümleri olup, restitüsyona olanak vermeyecek durumdadır. Üç parçadan ikisi aynı delikli levhaya aittir ve restitüsyonu yapılmıştır. İç bükey profilli daireler geçmeli bir şekilde düzenlenmiştir ve aralarında kalan boşluklarda yine iç bükey profilli haçlar yer almaktadır (Res. 18). Restitüsyonu yapılan bir diğer levha parçasında çok benzer bir işçilik farklı bir teknikle kendini göstermektedir. Kabartma tekniğinde bezenen levhanın yüzeyinde geçmeli daireler görülmektedir. Dairelerin arasında kalan boşluklarda ise bu kez klasik bir haç yerine, akantus yapraklarından oluşturulmuş, bitkisel-stilize haçlar yer almaktadır (Res. 18). Restitüsyonu yapılamayan diğer levha parçalarında görülebildiği kadarıyla, kazıma

⁴⁷ Uçkan v.d. 2006, 98-99.

⁴⁸ J. P. Sodini - H. Canbilen - P. Lebouteiller, "La Basilique de L'Acropole Haute de Xanthos", *Anatolia Antiqua* IV, 1996, 201-229 Fig. 33.

⁴⁹ Y. Ötügen, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler", VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (1998) 21-50. Bu durum, bölgede uzun süreli bir geleneğin varlığına mı işaret etmektedir, yoksa araştırmacının ileri sürdüğü gibi, yalnızca "ilk evreye ait beşinci nefin farklı bir işleve dönüştürülmesinden mi ibarettir", ayrıca tartışılması gereken bir problem olarak belirlemektedir.

⁵⁰ S. Tsuji, *The Survey of Early Byzantine Sites in Öludeniz Area (Lycia, Turkey)* (1995) Fig. 14.

⁵¹ Uçkan v.d. 2009, 380.

tekniklerinde yapılmış vev çizgiler ve kabartma tekniklerinde yapılmış sarmaşık yapraklı kıvrık dallardan oluşan bir bezeme programının varlığı anlaşılmaktadır⁵².

Restitüsyonu yapılan parçaların başka yerleşimlerde tespit edilmiş karşılaştırma örnekleri araştırmacılar tarafından V-VI. yy.'lar arasında değerlendirilmektedir⁵³. Bezeme programları konusunda yeterince bilgi vermeyen diğer parçaların da işçilik, üslup ve görülen motiflerine göre aynı dönem içinde değerlendirilebileceği düşünülebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bugüne yalnızca kuzey nefi gelebilmiş olan kilisenin, mevcut mimari verileri üzerinden, özgün halinde nasıl bir yapı olduğu tasarlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda Bizans kilise mimarisinde uygulanan matematik ve geometrik oranlar kullanılmış ve plan bazında sağlıklı bir restitüsyona ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapının orta nef ve güney nefinin kuzey nefe göre düzenlenmesinden dolayı, genişliğe dair bir takım oranların tutması kaçınılmazdır. Ancak, yapının uzunluğunun biliniyor olması ve genişliğe dair oranlama modellerinin yapının uzunluğu ile de bire bir şekilde uygun olması, plan restitüsyonunda doğru bir yol izlenmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

İç mekân tasarımı mimarinin temel ve birincil kaygısıdır. Kütleyle bir dış mekân oluşturması ve kentle ilişkiye geçmesi ise ikincil bir durum olarak ortaya çıkar. Ancak, bu durumun ikincil olması, kütle tasarımının önemsiz olduğu ve bir takım hesaplamaların ve oran-orantı ilişkisinin göz ardı edildiği anlamına gelmez. Bunun buradaki kanıtı da, yine plan modellemelerinde açıkça görülmektedir. Özellikle, yay ve dairelerin kullanıldığı modellemelerde, kapıların konumlarının, kuzey cephedeki arkadın taşıyıcı payelerinin yerlerinin bir hesaplama sonucu ve tasarım ürünü oldukları anlaşılabilir.

İç mekân tasarımında daha özenli ve belli bir sistemin uygulandığı görülmektedir. Bunu da yine, 3 ve 4 numaralı modellemelerdeki sütun merkezlerinden geçen yaylar ortaya koymaktadır. Ancak, iç mekânda daha ilginç olarak, çok temel bir oran sisteminin varlığı söz konusudur. Naosun genişliği ile apsisi de içine alan uzunluğu arasındaki oran tam olarak "altın oran"ı vermektedir. 18.25 m. uzunluğa karşın, 11.28 m.'lik genişliğin birbirine oranında elde edilen 1.618 rakamı "altın oran"ı tanımlayan *phi* sayısıdır⁵⁴. Olympos'taki

⁵² Parçaların tümünde Lykia Bölgesi genelinde var olan üslupsal özellikler görülmektedir. Bu durum, parçaların başka bir bölgeden ithal edilmediklerini, Olympos'ta yerleşik bir atölye tarafından olmasa bile, bölge içinde faaliyet gösteren bir atölyenin ürünleri olduklarını göstermektedir.

⁵³ Restitüsyonu yapılan parçalarının karşılaştırma örnekleri için; Ötügen 1998, Res. 3; Y. Ötügen, "1993 Yılı Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XVI.II (1994) 361-376 Res. 5; Y. Ötügen - N. Çorağan - B. İşler "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", Anmed 3, 2005, 54 Res. 1; Sodini - Canbilen - Lebouteiller 1996, Fig. 46; V. M. Tekinalp, "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Liturjik Taş Eserleri", Likya Sempozyumu 2006, 789-800 Res. 1-3; S. Doğan, "Likya'da Bizans Taş Yapıtları", Likya Sempozyumu 2006, 209-224 Res. 11; M. Gough, "Excavation at Alahan Monastery, Second Preliminary Report", AnatSt XIII, 1963, 105-116 Fig. 4; R. Naumann - H. Belting, Die Euphemia-Kirche am Hipodrom zu Istanbul und Ihre Fresken (1966) Tafel 13c; C. L. Striker - D. Kuban, Kalenderhane in Istanbul, The Buildings, Their History, Architecture, and Decoration (1997) Pl. 113-115; J. M. Shelly, "The Christian Basilica Near the Cenchrean Gate at Corinth", Hesperia 12/2, 1943, 166-189 Fig. 5; R. Naumann, "Aizanoi, Bericht über die Ausgrabungen 1983 und 1984", AA 1987, 301-358, Abb. 43-59. Naumann'ın Aizanoi çalışmasındaki örnekler, özellikle Olympos'taki kabartma tekniklerinde yapılmış levhanın delikli versiyonları olarak dikkat çekmektedir.

⁵⁴ Yapı, tam olarak düzgün bir dikdörtgen değildir ve duvarlarında az da olsa kaymalar mevcuttur. Bu durum, inşa sırasında ortaya çıkmış olabileceği gibi, daha sonra doğal yollarla da gerçekleşmiş olabilir. Nitekim yapı dere yatağı üzerine kurulmuş ve büyük kısmı bu nedenle bugüne ulaşamamıştır. Burada verilen rakamlar, naosun batı

kilisenin, bu açıdan karşılaştırma örneklerinin Lykia Bölgesi içinde var olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, bu konu önemli olmakla birlikte, başka bir araştırma konusudur.

Yapının kesit ve görünüşüne dair öneri, benzer çalışmaların azlığı ve üst kotlara dair verilerin olmaması nedeniyle tartışmaya açıktır. Restitüsyon önerisinde yapının yüksekliğini belirleyen temel veri yan nef yüksekliği olmuştur. Galeri katı yüksekliği, nef yüksekliğinden alçak tutulmuştur. Ancak, bir ibadet yapısının iç mekânında basık bir tavan olmaması gerektiği düşüncesiyle, nef yüksekliğine yakın bir galeri katı yüksekliği önerilmiştir. Yapıya, toplam yüksekliğinin çok fazla olmaması için, bir ışıklık katı önerilmemiştir.

Kesit önerisine dair çizimler yapıldıktan sonra, yapının tasarımında yeni ipuçları fark edilmiştir. Kilise kuzeydeki ek mekân ile bir bütün olarak ele alındığında ve toplam genişlik dört eşit parçaya bölündüğünde, kuzey ek mekânın toplam genişliğin dörtte birini tam olarak kapladığı görülmektedir. Mimari izlerden dolayı yapıya sonradan eklendiği anlaşılan kuzey ek mekânın, cephe oranını farklılaştırmak gibi bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, kuzey ek mekân olmadan yapı, genişliğine göre fazla yüksek olacaktır. Dar ve yüksek bir yapı statik anlamda sorunlar yaşayabileceği gibi, eğer bir kule değilse, dış mekânı ve cephe düzeninin orantısızlığı dikkat çekici boyutta olacaktır.

Yapının kuzey cephesine bakıldığında ise belli estetik kaygılarla hareket edilmiş olduğu ileri sürülebilir. Tek eğimli çatı ile örtülmüş ek mekân, kilisenin çatısına doğru kademeli bir yükselme sağlamaktadır. Kemerlerin ve payelerin oluşturduğu açıklıklarla hareketlendirilmiş bölüm, cephe bütününde düz ve yüksek bir duvar yerine, insani boyutlarda ve yapı yüksekliğiyle orantılı bir görünüm sergilemektedir. Bu da, yapının sokağa bakan yüzü için estetik bir değer katmaktadır.

İç mekân tasarımında uygulandığı anlaşılan altın oranın, yapı yüksekliği için de söz konusu olup olmadığı tartışılabilir. Önerilen restitüsyonda çıkış noktası olarak altın oran alınmamış, yalnızca mekânsal anlamda “doğru” aranmaya çalışılmıştır. Gelinek noktada, kuzey ek mekân dâhil, 16.50 m.'lik toplam genişlik ve 11.10 m.'lik toplam yüksekliğin aralarındaki oran kontrol edilmiştir. Yapılan hesaplama sonucunda 1.486 rakamı ortaya çıkmıştır. Bu rakamın *phi* (1.618) sayısına yakınlığı ise dikkat çekicidir⁵⁵.

Yapının malzeme teknik özellikleri, Lykia Bölgesi Bizans Dönemi mimarisi içindeki tarihlendirme tartışmalarına ışık tutacak niteliktedir. Kuzey cephedeki pencere kemerlerinde görülen taş+tuğla almaşık tekniğin orta Bizans Dönemi'ndeki yoğun kullanımı, günümüze ulaşmış olan yapılarda, açıkça görülebilmektedir⁵⁶. Ancak, Lykia Bölgesi'nde daha erken

bölümünden ve apsis ekseninden alınmıştır. Naosun doğusundan alınan bir ölçüde, fark küçük olsa da başka bir rakam elde edilebilir. Ancak, aradaki fark dikkate alınmayacak kadar küçük olacaktır. Benzer bir örnek olarak, Side AA Bazilikası'nın naosunun da altın oranı tam olarak verdiği hesaplanmıştır.

⁵⁵ Bu noktada, kuzey ek mekânın yapının oranları için önemli olduğu yeniden ileri sürülebilir. Selanik Demetrios Kilisesi'nin genişlik/yükseklik oranına bakıldığında da, altın oranı temsil eden *phi* sayısı (1.618) ortaya çıkmaktadır. Olympos'ta iç mekan tasarımında görülen altın oranın, kütle tasarımında da uygulanıp uygulanmadığı sorusuna kesin bir cevap vermek ise mümkün değildir.

⁵⁶ Bölgede en iyi bilinen örnek olarak Myra Aziz Nikolaos kilisesinin kubbeli bazilika evresi ile aynı döneme tarihlenen almaşık teknikteki kemerler orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Y. Ötügen, “Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mimari Değerlendirmeler”, *Liky Sempozyumu* 2006, 523-536, 524. Araştırmacı, daha önce U. Peschlow tarafından karşılaştırmalı değerlendirme ile VIII. yy.'a tarihlenen kubbeli bazilika evresinin, o dönemde bölgedeki ekonomik ve sosyal koşullardan dolayı, kapsamlı inşa faaliyetlerinin zor olduğunu ve X-XI. yy. içinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Peschlow'un görüşleri için; U. Peschlow “Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra”, bk.: J. Borchhardt v.d., *Myra, Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, *IstForsch* 30 (1976) 303-359.

tarihli olduğu düşünülen bazı yapılarda da almaşık teknik görülmektedir⁵⁷. Bu çalışmanın konusunu oluşturan kilise, arkeolojik buluntuları nedeniyle VI. yy. içine tarihlendirilmektedir. Kuzey cephede herhangi bir onarım izinin olmaması da, almaşık kemerlerin daha geç bir döneme ait olabilecekleri yönündeki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve başkentte orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen almaşık teknikteki kemerlerin, VI. yy.'da Lykia'ya ait, bölgesel bir mimari özellik olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, mimari veri ve kazı buluntularına göre VI. yy.'a tarihlenebileceğimiz yapının, özgün durumunda üç nefli, yan nefler üzerinde galeri katlarının bulunduğu, apsisin doğudan bir duvarla çevrelendiği, batısında iki bölümlü atriumu olan, sütunlu bir bazilika olduğu söylenebilir. Yapının kuzeyindeki ek bölüm için kesin bir işlev önerisi getirilmemekle birlikte, kiliseden sonra fakat aynı dönem içinde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak daha da önemlisi, kilise tasarımında belli matematik esaslarla ve estetik kaygılarla hareket edildiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Kısaltmalar

Likya Sempozyumu 2006

K. Dörtlük – B. Varkıvaç – T. Kahya – J. des Courtils – M. Doğan Alpaslan – R. Boyraz (ed.), III. Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005. Antalya. Sempozyum Bildirileri/The IIIrd Symposium on Lycia 07-10 November 2005. Antalya. Symposium Proceedings (2006).

Genç Bilimciler 2009

K. Dörtlük – T. Kahya – R. Boyraz – T. Ertekin (ed.), Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu. Bildiri Özetleri 04-07 Kasım 2009/ International Young Scholars Conference I: 04-07 November 2009. Abstracts. Antalya (2009).

⁵⁷ Peschlow Tersane Adası'ndaki kilisede görülen çift sıra kemerli almaşık tekniğin, VII. yy.'ın başından daha erken bir döneme ait olması gerektiğini ileri sürer; U. Peschlow, "Die Kirche von Tersane auf Kekova Adası: Überlegungen zum Lykischen Kirchenbau", Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar (2001) 197-208, 202. Araştırmacı, söz konusu yapıyı tartışırken, Olympos'da "mozaikli yapı" olarak tanınan yapı ile karşılaştırmaktadır. Gemiler Ada III Nolu bazilikanın batı cephesinde de almaşık teknikte bir kemer görülmektedir. Yapı, araştırmacılar tarafından VI. yy.'a tarihlendirilmekte ancak almaşık teknik problemine değinilmemektedir; Tsuji 1995, 77.

Abstract

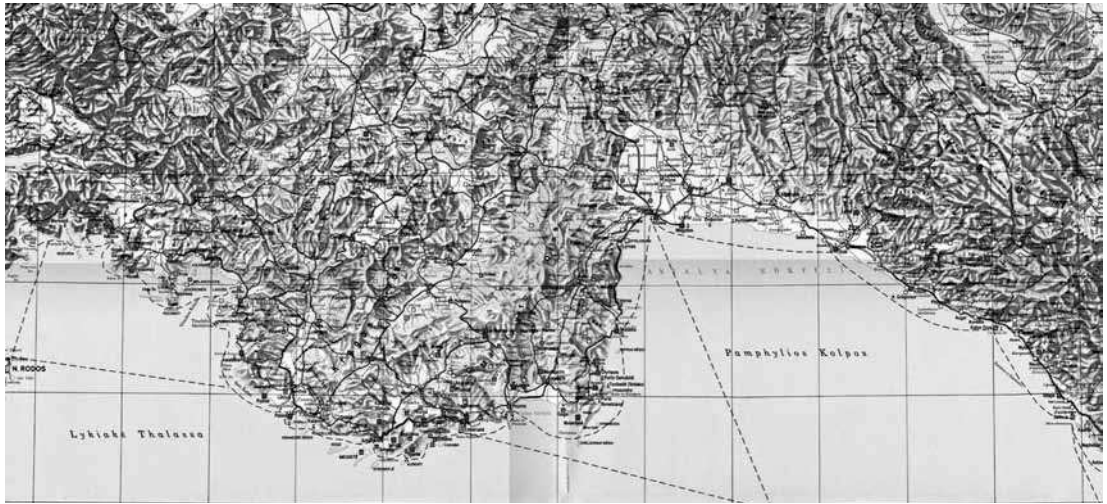
A Restitution Proposal for a Church in Lycian Olympos

The church studied in the present article is located in the west part of the ancient city of Olympos, to the south of the northern necropolis's entrance and on the north side of the river bed. The building was surveyed and cleaned in 2007, revealing a building that was actually a basilical church based on the stylobate formation. There were in situ column bases. The church, built on the north side of the river bed, has survived only with the north side aisle and the north annex in tact. The nave and the south side aisle must have been demolished by a flood or landslide.

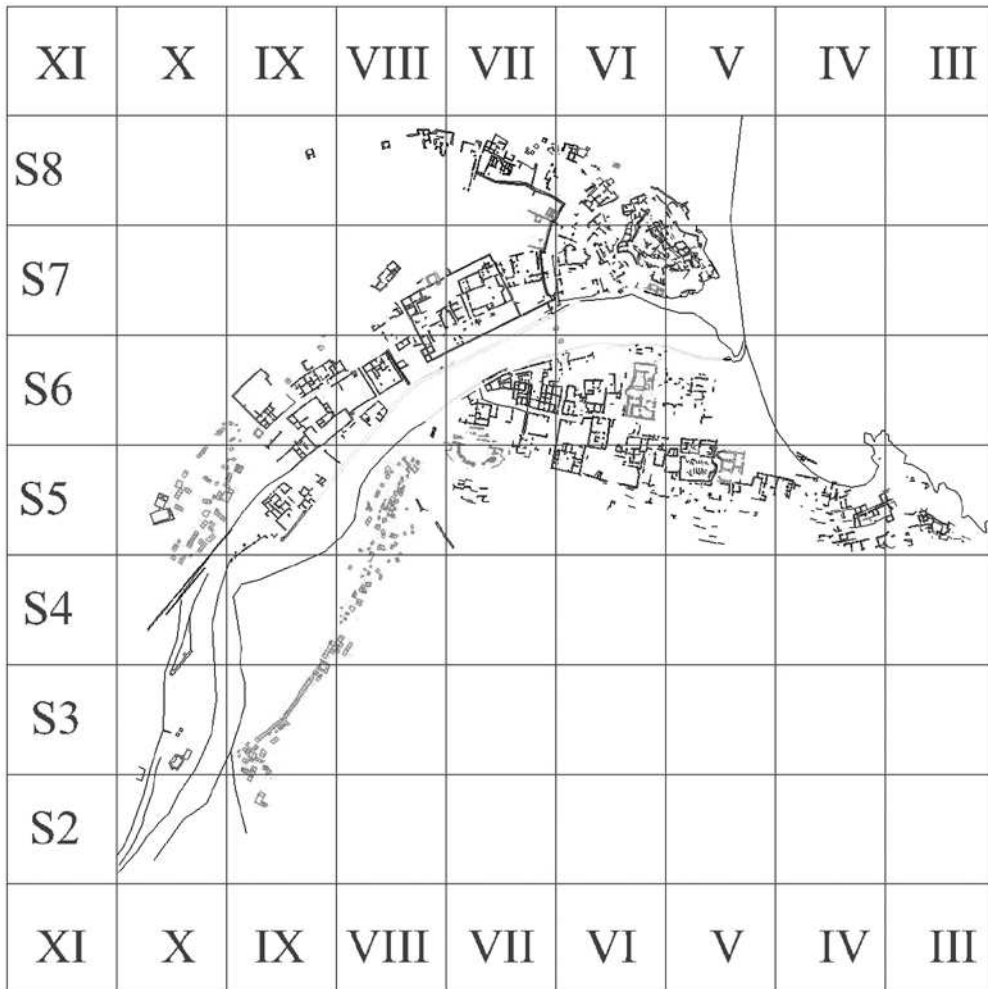
First of all, a restitution plan of the building was prepared based on available data. The commonly seen 1:2 proportion of the side aisle over the nave during the Early Byzantine period church architecture is taken as a criterion. Thus, the side aisles would have been equal to each other while the nave would have been equal to the total of the side aisles' width. According to the restitution proposal the church is a three-aisled Hellenistic basilica whose aisles are separated from each other by five columns on a stylobate. The apse on the central axis would be semi-circular both inside and out, as was common in Lycia. The doorway on the west side of the north aisle shows that the naos was accessed via a doorway on the axis of each aisle. Another doorway on the east side of the north aisle opens to a room to the north of the apse. The extension of a wall fragment on the northeast of the church indicates that it had no connection with the apse. If this wall turned south, encircling the apse, there would be a need for an annexed room to the east of the south side aisle as well. Thus, the rooms formed on either side of the apse would be connected to each other via a corridor to the east of the apse. Since the river flows along the south side of the building, no entranceway on the south side is proposed.

Restitution based on side-aisle: For the nave, various ratios and proportions were tried. In the first model, the building is filled with squares of 2.5 m. which equals the width of the north aisle. In the second model, the naos is first divided into three equal parts in the east-west direction. Then it was divided into two equal sections by a line passing through the center of the apse-arc. In other models, the circle and arc fragments were used together. The first of this method, (i.e. the third model) involved drawing arcs that pass through the centers of the columns, starting from the west end of the south stylobate. The fourth model involved a similar application of the third model, but was based on arcs passing through the centers of the columns on the north stylobate. The fifth model involved division of the naos into three equal parts while the sixth one involved circles. The last two models were devised for identifying the basic unit employed for the design

of the building and its use. This shows that even at a remote small center like Olympos, Byzantine church architecture followed certain mathematical and geometric rules in late antiquity. In summary, a reconstruction of the original church building using only the surviving north aisle was attempted by employing the extant architectural data. Known mathematical and geometric rules of the Byzantine church architecture were employed and a reliable restitution on the plan base was sought.

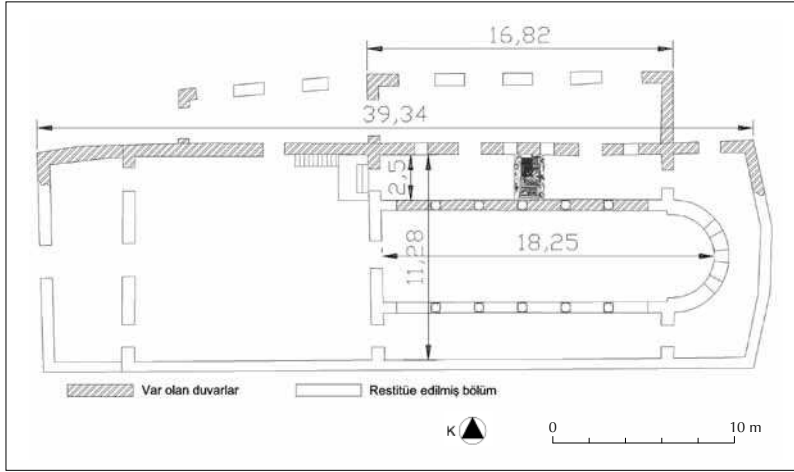

Res. 1

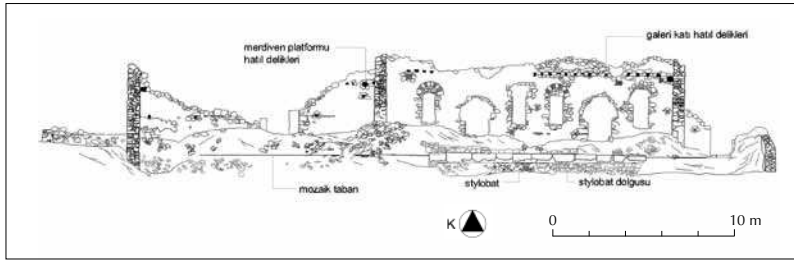

Res. 2

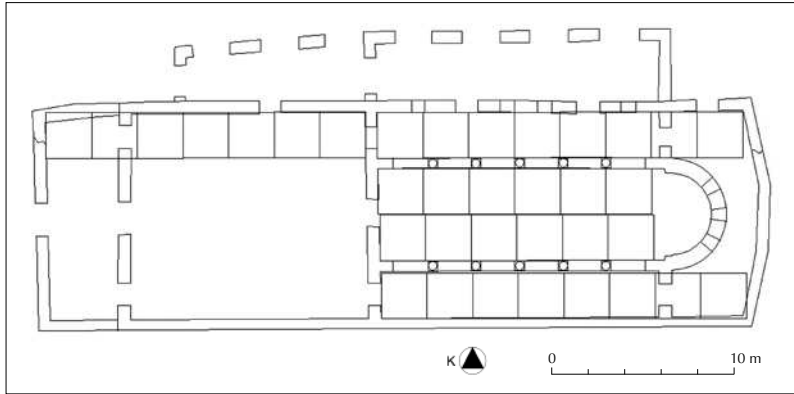

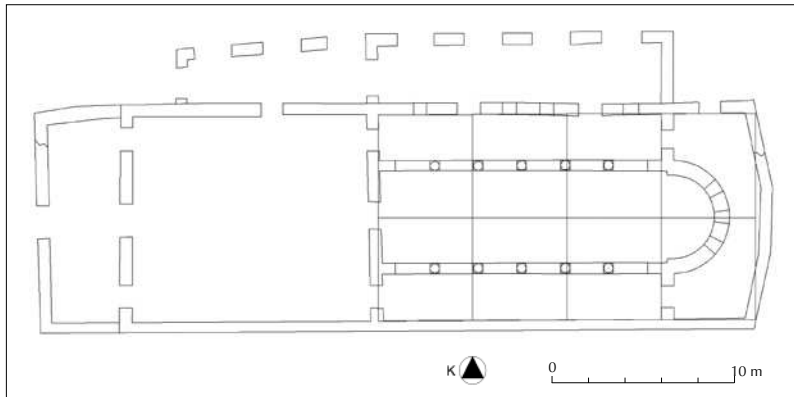
Res. 3

Res. 4

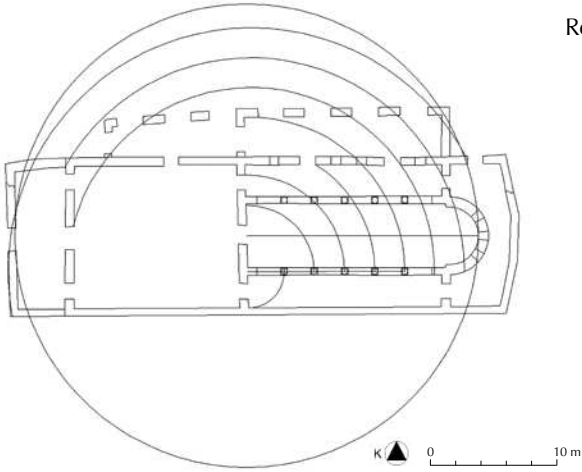

Res. 5

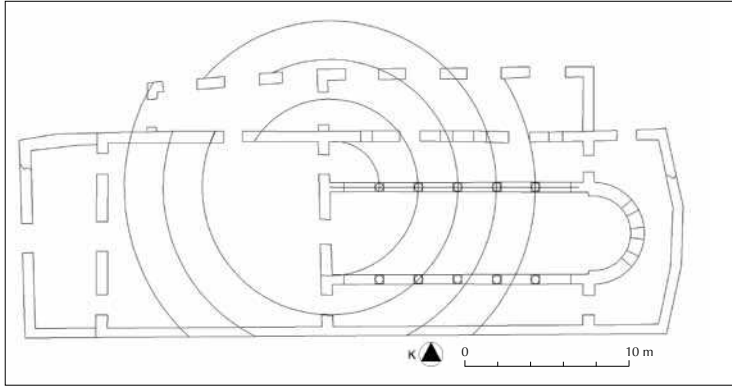

Res. 6

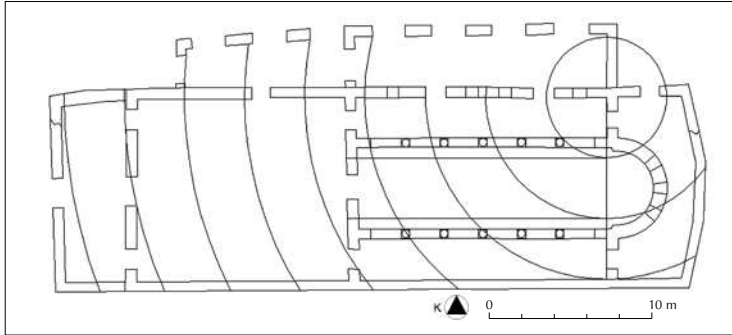
Res. 7

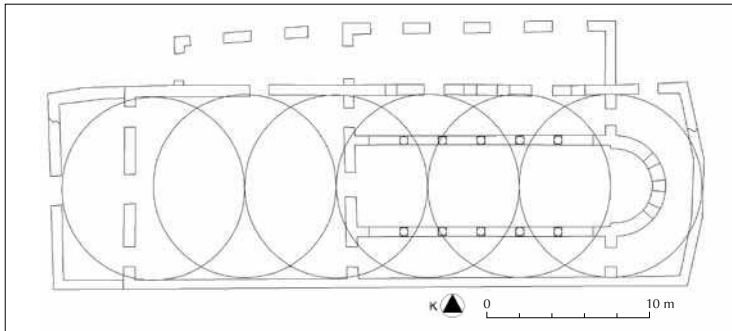
Res. 8

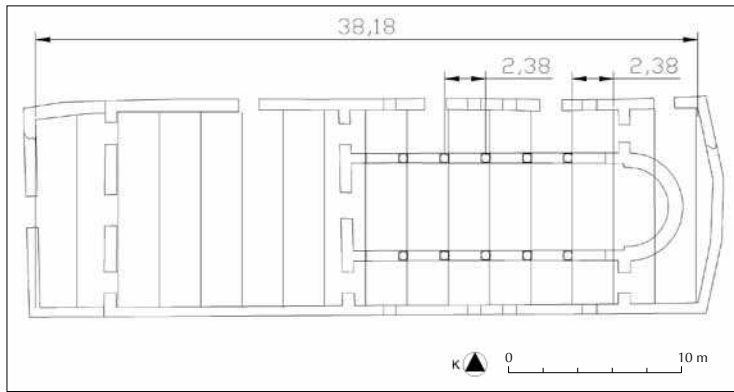

Res. 9

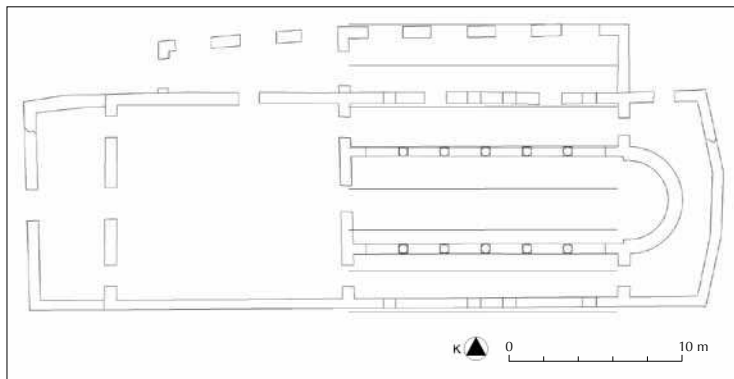

Res. 10

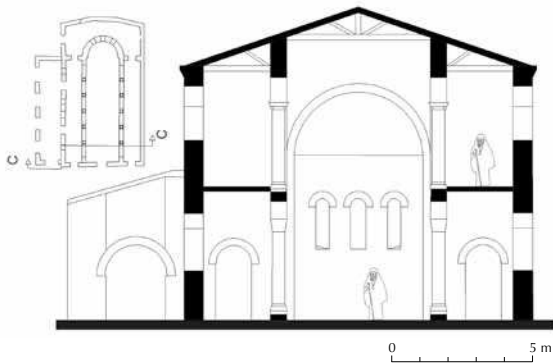

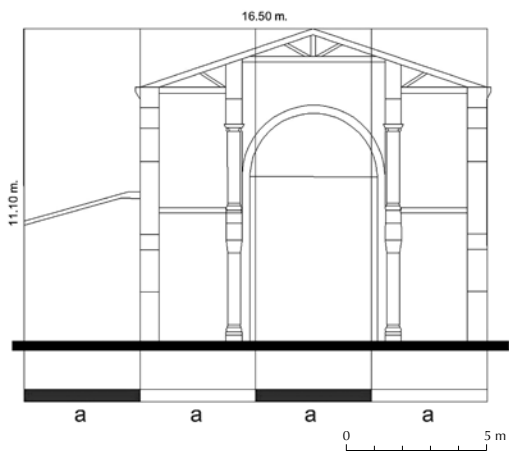
Res. 11

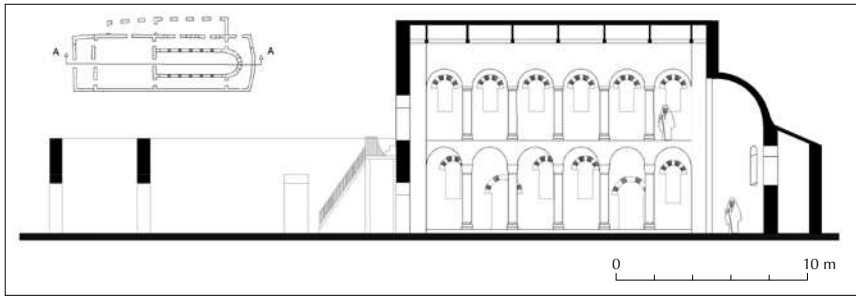
Res. 12

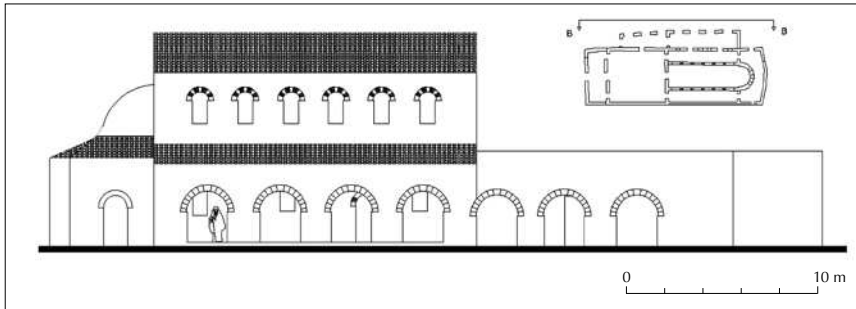
Res. 13

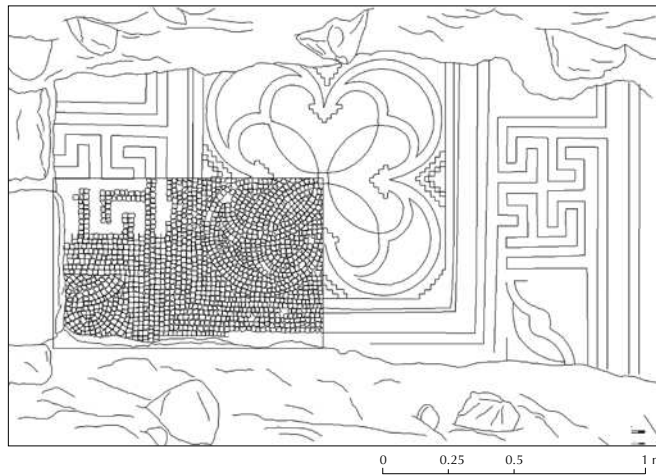
Res. 14

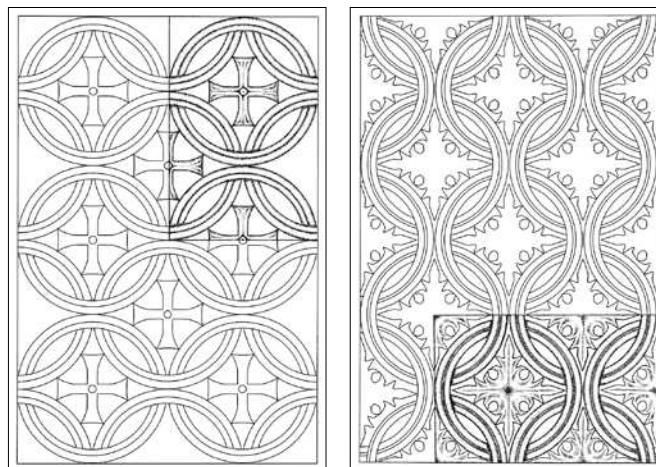
Res. 15

Res. 16

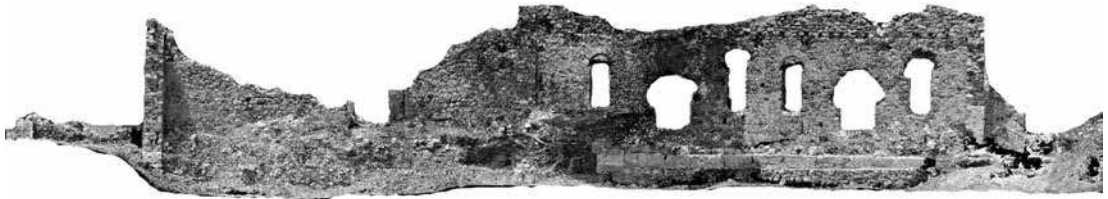
Res. 17

Res. 18

Res. 19

Res. 20

